

АНАТОМІЯ ЛЮДИНИ

у трьох томах

За редакцією А. С. Головацького та О. І. Ковальчука

ТОМ 3

Сьоме видання, доопрацьоване

Підручник для студентів закладів вищої освіти

Вінниця
Нова Книга
2024

УДК 611(075)
А64

*Затверджено Міністерством освіти і науки України
як підручник для студентів вищих медичних навчальних закладів IV рівня акредитації
(лист № 1/11-12044 від 29.07.2014)*

Автори:

Андрій Степанович ГОЛОВАЦЬКИЙ — доктор медичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, професор кафедри анатомії людини та гістології медичного факультету Ужгородського національного університету МОН України.

Віктор Гаврилович ЧЕРКАСОВ (05.01.1953–20.09.2020) — доктор медичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України.

Михайло Романович САПІН (19.10.1925–20.03.2015) — академік, доктор медичних наук, професор.

Анатолій Іванович ПАРАХІН — кандидат медичних наук, доцент, лікар.

Олександр Іванович КОВАЛЬЧУК — доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри фізіології та анатомії Навчально-наукового центру “Інститут біології та медицини” Київського національного університету імені Тараса Шевченка МОН України.

Рецензенти:

Ю. Й. Гумінський — доктор медичних наук, професор кафедри анатомії людини Вінницького національного медичного університету ім. М. І. Пирогова.

Ю. Я. Кривко — доктор медичних наук, професор, ректор ВНКЗ ЛОР “Львівський інститут медсестринства та лабораторної медицини імені Андрея Крупинського”.

Б. Г. Макар — доктор медичних наук, професор кафедри анатомії людини імені М. Г. Туркевича Буковинського державного медичного університету.

*Видання підготовлено відповідно до наказу МОЗ України від 22.06.2010 р. № 502
як єдиний національний підручник*

Анатомія людини : у 3-х т. Т. 3 : підручник / Головацький А. С., Черкасов В. Г.,
А64 Сапін М. Р. [та ін.] ; за ред. А. С. Головацького, О. І. Ковальчука. — 7-ме вид.,
доопрац. — Вінниця : Нова Книга, 2024. — 408 с. : іл.

ISBN 966-382-022-5 (повне зібрання)

ISBN 978-966-382-964-7

У третьому томі підручника подано сучасні дані про будову периферійної нервової системи та серцево-судинної системи. Допоможуть у кращому засвоєнні матеріалу зведені таблиці. В кінці кожного розділу підручника є питання для повторення і самоконтролю, які дозволяють краще зрозуміти прочитане. Усі анатомічні терміни подані українською і латинською мовами і відповідають Міжнародній анатомічній номенклатурі (Сан-Паулу, 1997), українському стандарту (Київ, 2001).

Підручник призначений для студентів та викладачів закладів вищої освіти.

УДК 611(075)

ISBN 966-382-022-5 (повне зібрання)
ISBN 978-966-382-964-7

© Автори, 2011
© Автори, 2024
© Нова Книга, 2024

ЗМІСТ

ПЕРИФЕРІЙНА НЕРВОВА СИСТЕМА.....	7	СЕРЦЕВО-СУДИННА СИСТЕМА	93
ЧЕРЕПНІ НЕРВИ	7	БУДОВА КРОВОНОСНИХ СУДИН.....	93
Нюховий нерв [I].....	13	Будова артерій.....	93
Зоровий нерв [II].....	14	Гемомікроциркуляторне русло	97
Окоруховий нерв [III].....	17	Артеріоло-венулярні анастомози	100
Блоковий нерв [IV].....	18	Будова вен	102
Трійчастий нерв [V]	19	Кровопостачання та іннервація судин.....	104
Очний нерв [V ₁].....	20	Загальні принципи кровопостачання	
Верхньощелепний нерв [V ₂].....	23	тіла людини	104
Нижньощелепний нерв [V ₃].....	25	Вікові особливості кровноносних судин.....	107
Відвідний нерв [VI]	28	СЕРЦЕ	107
Лицевий нерв [VII]	28	Камери серця.....	108
Присінково-завитковий нерв [VIII].....	30	Будова стінки серця.....	118
Язико-глотковий нерв [IX]	31	Ендокард	119
Блукаючий нерв [X].....	33	Міокард	119
Додатковий нерв [XI].....	36	Епікард	123
Під'язиковий нерв [XII].....	37	Осердя.....	123
Короткий нарис розвитку та аномалій розвитку		КРОВОПОСТАЧАННЯ СЕРЦЯ Й ОСЕРДЯ.....	125
периферійної нервової системи	40	Артерії серця	125
СПИННОМОЗКОВІ НЕРВИ.....	42	Варіанти й аномалії гілок віцевих артерій ...	128
Загальна характеристика		Вени серця	128
спинномозкових нервів	42	Лімфатичні судини серця	129
Шийне сплетення.....	45	Іннервація серця	130
Плечове сплетення	48	Кровопостачання та іннервація осердя	132
Короткі гілки плечового сплетення	48	Топографія серця	132
Довгі гілки плечового сплетення	51	Проекція границь серця на передню стінку	
Передні гілки грудних нервів.....	56	грудної порожнини	133
Поперекове сплетення.....	58	Рентгенанатомія серця.....	133
Крижове сплетення	61	Вікові особливості серця й осердя.....	134
Короткі гілки крижового сплетення.....	61	СУДИНИ МАЛОГО (ЛЕГЕНЕВОГО)	
Довгі гілки крижового сплетення.....	63	КОЛА КРОВООБІГУ	137
Куприкове сплетення.....	67	Легеневий стовбур і легеневі артерії.....	137
Загальні принципи комплексної		Легеневі вени.....	140
іннервації скелетних м'язів і шкіри.....	67	СУДИНИ ВЕЛИКОГО КОЛА КРОВООБІГУ	142
АВТОНОМНИЙ ВІДДІЛ ПЕРИФЕРІЙНОЇ		АРТЕРІЇ ВЕЛИКОГО КОЛА КРОВООБІГУ.	
НЕРВОВОЇ СИСТЕМИ.....	71	АОРТА	142
Загальна характеристика автономного відділу		Гілки дуги аорти.....	144
нервової системи.....	71	Загальна сонна артерія	145
Парасимпатична частина автономного відділу		Зовнішня сонна артерія.....	146
периферійної нервової системи	79	Передня група гілок	
Симпатична частина автономного відділу		зовнішньої сонної артерії	148
периферійної нервової системи	81	Задня група гілок зовнішньої сонної артерії.....	149
Метасимпатична частина автономного відділу		Присередня група гілок	
периферійної нервової системи	85	зовнішньої сонної артерії	150
Нутрощеві сплетення та нутрощеві вузли	87	Кінцева група гілок зовнішньої сонної артерії ...	150

Внутрішня сонна артерія	154	Вени верхньої кінцівки.....	249
Очна артерія.....	156	Глибокі вени верхньої кінцівки	250
Артерії головного мозку.....	159	Поверхневі вени верхньої кінцівки	251
Середня мозкова артерія.....	161	СИСТЕМА НИЖНЬОЇ	
Задня сполучна артерія	163	ПОРОЖНИСТОЇ ВЕНИ	256
Хребтова артерія	163	Пристінкові притоки нижньої порожнистої	
Основна артерія	165	вени	258
Задня мозкова артерія	165	Нутрощеві притоки нижньої порожнистої	
Артеріальне коло мозку.....	166	вени	258
Варіанти будови артеріального кола мозку	167	Вени таза	259
Артеріальні анастомози в ділянці голови.....	167	Нутрощеві притоки внутрішньої	
Підключична артерія	168	клубової вени.....	261
Гілки першого відділу підключичної артерії.....	170	Пристінкові притоки внутрішньої	
Гілки щито-шийного стовбура.....	172	клубової вени.....	262
Гілки другого відділу підключичної артерії.....	173	Вени нижньої кінцівки.....	263
АРТЕРІЇ ВЕРХНЬОЇ КІНЦІВКИ.....	173	Глибокі вени нижньої кінцівки.....	263
Плечова артерія.....	178	Поверхневі вени нижньої кінцівки	267
Променева артерія.....	179	ВОРІТНА ПЕЧІНКОВА ВЕНА	270
Ліктьова артерія	181	Притоки ворітної печінкової вени	273
Анастомози артерій верхніх кінцівок.....	183	Варіанти й аномалії ворітної печінкової вени.....	275
Варіанти глибокої і поверхневої долонних дуг....	184	Венозні анастомози між верхньою та нижньою	
ГРУДНА ЧАСТИНА АОРТИ ТА ЇЇ ГІЛКИ	185	порожнистими венами й ворітної печінкової	
Нутрощеві гілки грудної		вени	275
частини аорти	186	Анастомози між верхньою і нижньою	
Пристінкові гілки грудної частини аорти.....	188	порожнистими венами	275
ЧЕРЕВНА ЧАСТИНА АОРТИ ТА ЇЇ ГІЛКИ.....	189	Анастомози між ворітною печінковою	
Пристінкові гілки черевної частини аорти	189	веною та верхньою і нижньою	
Нутрощеві гілки черевної частини аорти.....	192	порожнистими венами	278
Непарні нутрощеві гілки черевної частини		КОРОТКИЙ НАРИС РОЗВИТКУ	
аорти.....	192	СЕРЦЕВО-СУДИННОЇ СИСТЕМИ	
Парні нутрощеві гілки черевної частини		ЛЮДИНИ В ОНТОГЕНЕЗІ	281
аорти.....	200	Порівняльна анатомія.....	281
Загальна клубова артерія та її гілки	203	Розвиток серця людини в онтогенезі.....	282
Загальна клубова артерія.....	203	Розвиток кровоносних судин людини	
Внутрішня клубова артерія.....	203	у пренатальному онтогенезі.....	285
Зовнішня клубова артерія.....	211	Кровообіг плода	290
АРТЕРІЇ НИЖНЬОЇ КІНЦІВКИ	212	Вади розвитку серця	293
Стегнова артерія.....	212	Вікові особливості кровоносних судин.....	293
Гілки глибокої стегнової артерії.....	217	Судини великого кола кровообігу.....	293
Анастомози артерій нижніх кінцівок	226	ОРГАНИ КРОВОТВОРЕННЯ	
ВЕНИ ВЕЛИКОГО КОЛА КРОВООБІГУ	227	ТА ІМУННОЇ СИСТЕМИ.	
СИСТЕМА ВЕРХНЬОЇ ПОРОЖНИСТОЇ		ЛІМФОНОСНІ СУДИНИ	297
ВЕНИ.....	227	ОРГАНИ КРОВОТВОРЕННЯ	
Плечо-головні вени	227	ТА ІМУННОЇ СИСТЕМИ.....	298
Непарна і півнепарна вени	231	Класифікація лімфоїдних (імунних) органів	298
Міжреброві вени	232	ПЕРВИННІ ЛІМФОЇДНІ (ІМУННІ) ОРГАНИ ...	307
Вени хребтового стовпа	234	Кістковий мозок.....	307
Вени голови і шиї.....	235	Загруднинна залоза (тимус)	308
Внутрішня яремна вена.....	236	Кровопостачання та іннервація тимуса.....	310
Внутрішньочерепні притоки внутрішньої			
яремної вени	236		

<i>Розвиток і вікові особливості тимуса</i>	310	<i>Лімфатичні судини нижньої кінцівки</i>	339
ВТОРИННІ ЛІМФОЇДНІ (ІМУННІ) ОРГАНИ... 311		<i>Ділянкові лімфатичні вузли нижньої кінцівки</i> ...	340
Лімфатичні вузли	311	Лімфатичні судини і ділянкові	
<i>Розвиток і вікові особливості</i>		лімфатичні вузли таза	341
<i>лімфатичних вузлів</i>	315	<i>Пристінкові лімфатичні тазові вузли</i>	341
<i>Кровопостачання та іннервація</i>		<i>Нутрощеві лімфатичні тазові вузли</i>	343
<i>лімфатичних вузлів</i>	315	Лімфатичні судини і ділянкові	
Селезінка	316	лімфатичні вузли живота.....	344
<i>Кровопостачання та іннервація селезінки</i>	318	<i>Пристінкові лімфатичні вузли живота</i>	344
<i>Розвиток і вікові особливості селезінки</i>	319	<i>Нутрощеві лімфатичні вузли живота</i>	345
Мигдалики	319	Особливості відтоку лімфи	
Лімфоїдні утворення в стінках травної,		від органів черевної порожнини.....	351
дихальної та сечової систем	322	<i>Відтік лімфи від шлунка</i>	351
ЛІМФОНОСНІ СУДИНИ	324	<i>Відтік лімфи від кишки</i>	351
Лімфатичні капіляри.....	324	<i>Відтік лімфи від печінки і жовчного міхура</i>	352
Лімфокапілярні сітки.....	327	<i>Відтік лімфи від підшлункової залози</i>	352
Лімфатичні судини	327	<i>Відтік лімфи від нирок, надниркових залоз</i>	
Лімфатичні стовбури	328	<i>і сечоводів</i>	353
Лімфатичні протоки.....	330	Лімфатичні судини і ділянкові лімфатичні	
ЛІМФАТИЧНІ СУДИНИ І ЛІМФАТИЧНІ		вузли грудної клітки.....	353
ВУЗЛИ ДІЛЯНОК ТІЛА	332	<i>Пристінкові лімфатичні вузли грудної клітки</i> ... 355	
Лімфатичні судини і ділянкові		<i>Нутрощеві лімфатичні вузли грудної клітки</i> ...356	
лімфатичні вузли голови та шиї.....	332	<i>Відтік лімфи з легень, бронхів і трахеї</i>	356
<i>Лімфатичні вузли голови</i>	333	<i>Особливості відтоку лімфи від серця</i>	358
<i>Лімфатичні вузли шиї</i>	334	Лімфатичні судини і ділянкові лімфатичні	
<i>Бічні шийні лімфатичні вузли</i>	335	вузли груді	359
Лімфатичні судини і ділянкові		ПОРІВНЯЛЬНА АНАТОМІЯ	
лімфатичні вузли верхньої кінцівки	336	ЛІМФАТИЧНОЇ СИСТЕМИ	362
<i>Лімфатичні судини верхньої кінцівки</i>	336	Український предметний покажчик	365
<i>Ділянкові лімфатичні вузли</i>		Латинський предметний покажчик	385
<i>верхньої кінцівки</i>	337	Література	405
Лімфатичні судини і ділянкові		Електронні ресурси	406
лімфатичні вузли нижньої кінцівки.....	339		

Навчальне видання

Головацький Андрій Степанович
Черкасов Віктор Гаврилович
Сапін Михайло Романович та ін.

Анатомія людини. У трьох томах. Том третій

Підручник

Редактор *О. В. Марчук*
Коректор *Л. Я. Шутова*
Упорядники ілюстрацій: *Ковальчук О. І., Гончаров В. Л.*
Комп'ютерна верстка: *О. С. Парфенюк*
Художнє оформлення: *Д. О. Волощук*

Підписано до друку 26.04.24.
Формат 84×108/16. Папір крейдяний, 90 гр/м².
Друк офсетний. Гарнітура *Minion Pro*.
Ум. друк. арк. 42,84. Зам. № 2407.

ПП “Нова Книга”,
21029, м. Вінниця, вул. М. Васька, 20.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2646 від 11.10.2006 р.
Тел. (0432) 56-01-87. Факс 56-01-88
E-mail: novaknyha@gmail.com
www.nk.in.ua